

GELİŞİM DÖNEMLERİNE GÖRE ÖZÜRLÜLÜĞÜN ETKİSİ

Arş. Gör. Arzu İçağasioğlu Çoban

ÖZET

İnsan gelişimi, bazı temel farklılıkları içermekle birlikte, belirli bir sıra izler ve herkes için aynıdır. Özürlülük durumunun varlığı kişinin fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişimini etkileyecektir. Ancak, özürlü bireylerin de diğer bireyler gibi sağlıklı bir yaşam sürmesi için her gelişim döneminde başarılması gereken gelişim bazı görevleri bulunmaktadır. Her bir gelişim dönemi bu gelişim görevlerinin doğru ve yeterli bir biçimde yerine getirilmesi oranında sağlıklı olacaktır.

Bu çalışmada özürlülük durumunda gelişim dönemlerinin nasıl olacağı incelenecektir. Ancak bu inceleme sırasında özürlü bireyin içinde bulunduğu sosyal çevre ve destek sistemleri üzerinde de önemle durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Özürlülük, gelişim dönemleri, gelişim görevleri, destekleyici çevre konsepti.

ABSTRACT

Although human development follows certain order and same for all people, it contains some of basic differences. Disability has influence on physical, psychological and social development of persons. But, persons with disabilities should achieve some developmental task in each development period for a healthy life.

This study aims to determine influence of disabilities on developmental periods. Also, the importance of social support and environment on person with disability will be examined.

Key Words: Disability, development period, developmental task, concept of supportive environments.

---

*Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

GİRİŞ

Özürlülük her çağda her toplumda karşımıza çıkan bir durumdur. Geçmiş dönemlerde özürlü bireylere karşı olan tutumlar genelde onları toplumdan dışlamak, cezalandırmak, onlardan korkmak ya da onlara acımak şeklinde olmuştur. Zaman içinde “insanın” önemi anlaşılmış ve insana verilen değer artmıştır. Özürlülük durumuna ilişkin müdahalelerde medikal modelin etkileri azalmış, insana verilen önemin artmasıyla da, sosyal modelin etkili olduğu anlayış ve hizmetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bilindiği gibi medikal model özürlülüğü bir hastalık durumu olarak ele almakta ve bu nedenle bireysel olarak tedavi edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Oysa sosyal modelde özürlülük, kişinin “normal” olmamasından kaynaklanan bir sorun değil aksine diğer normal insanların bakış açılarından kaynaklanan bir durumdur. Başka bir deyişle, özürlülük durumu toplumda var olan tutumlar, sınırlamalar, engeller (hem fiziki hem sosyal) nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Toplum özürlü bireyler için hizmetler üretmediği, var olan hizmetlerden onların yararlanmasını sağlamadığı ve özürlülüğe ilişkin ön yargı ve tutumlar halen toplumda var olduğu için özürlülük durumu bir “sorun” olmaya devam etmektedir (9: 32).

Bu anlayış değişikliğine ve özürlü insanların da toplumdaki diğer bireyler gibi eğitim, sağlık, istihdam olanaklarından yararlanmalarının onlar için temel bir hak olarak algılanmaya başlamasına rağmen 21. yy da dahi özürülerin toplum içindeki konumu ve toplumdaki hizmetlerden faydalanma konusunda hala ciddi sorunlar bulunmaktadır. Özellikle ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde özürlü bireyler için sağlanan haklar, hizmetler, düzenlemeler ve politikalar yetersizliğini sürdürmektedir. Yine de özellikle son yıllarda özürülerin eğitimi ve rehabilitasyonu, hakları ve örgütlenmeleri konusunda ciddi gelişmeler vardır.

Bu çalışmada özürlülük durumunun gelişim dönemlerine olan etkileri incelenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır. Bilindiği gibi gelişim kişinin, anne rahmine düşmesiyle başlayan ve ölünceye kadar devam eden bir süreçtir. Her gelişim döneminin (bebeklik, çocukluk, ergenlik vb.) sağlıklı bir biçimde geçirilmesi için o döneme özgü başarılması gereken görevler vardır. Bir özürün varlığı bu gelişim dönemlerini etkileyecektir. Ancak, özürlü bireylerin gelişimi de diğer bireylerinkinden farklı değildir. Onların da her dönemde başarılması gereken temel görevler bulunmaktadır.

Çalışmada öncelikle gelişim dönemleri incelenecek, daha sonra ise bu dönemlerde özürlülük durumunun olmasının gelişime olan etkilerinin neler olduğu incelenecektir.

GELİŞİM DÖNEMLERİ

İnsanın fiziksel, duygusal ve sosyal gelişim dönemlerinin incelenmesi gelişim psikolojisinin kapsamına girmektedir. Gelişim psikolojisi, bireylerin yaşam boyunca geçirdiği değişimlerin betimlenmesi ve açıklanmasıyla ve aynı zamanda bireyler arasındaki değişim, benzerlik ve farklılıklarla uğraşır (11: 20). Bu genel tanımdan da anlaşılacağı üzere gelişim konusunun kavramı ve kapsamı oldukça geniştir. Çocuğun ana rahmine düşmesinden ölüme kadar kişinin geçirdiği fiziksel/biyolojik, psikolojik ve sosyal değişimler, davranışın, düşüncenin ve duyguların oluşumu ve bunları etkileyen faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi gibi konular gelişim psikolojisinin kapsamına girmektedir. Bu kadar geniş kapsamlı bir konunun açıklanması ve araştırılmasında çeşitli kuramlar bulunmaktadır. Psikoanalitik Kuram, Erikson'un, Piaget'in kuramları, davranışçı kuram vb. ilk akla gelenleridir. Ancak bu çalışmanın konusu, bu kuramları incelemek, tartışmak değildir. Dolayısıyla özür lülüğün gelişim dönemlerine olan etkisi incelenirken en genel anlamıyla o dönemde başarılması gereken gelişim görevleri üzerinde durulacak ve bunların başarılması için neler yapılması gerektiği vurgulanmaya çalışılacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi insan gelişiminin incelenmesi oldukça geniş kapsamlı ve farklı yönlerin üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Ancak en genel anlamıyla insan gelişiminin, ilerleyici, sırasal ve kuşaklar boyunca aynı örüntüyü izleyen bir oluşum olduğunu, aynı zamanda döngüsel olduğunu (çünkü her kuşak olgunlaştıkça gelecek kuşağı büyütür) söylemek mümkündür (11: 39). Buradan hareketle insan gelişimin dört temel prensibi olduğu söylenebilir. Birincisi, insan gelişimi ileriye doğru gider. Yani bebeklik, çocukluk, ergenlik dönemleri birbirini izler ve bunların karakteristiği ilerleyici olmasıdır. İkinci olarak, gelişim belli bir sıra izler. İçeriden dışarı, baştan ayağa doğru. Örneğin anne rahmindeyken bebeğin önce iç organları gelişir sonra kol, bacak gibi organları gelişir. Üçüncü ilke ise, dünyanın neresinde olursa olsun her insan benzer gelişim dönemlerinden geçtiğidir. Hiç kimse çocukluk dönemini yaşamadan yetişkinlik dönemine geçmez. Son ilke ise, gelişimin her insanda aynı sırayı izlemesine rağmen bireysel farklılıkların olduğudur. Çevresel koşullar ve kişinin doğuştan getirdiği genetik özellikler gelişimi etkiler. Örneğin zihinsel özür lü bir çocuğun dil gelişiminde yaşıtlarına göre gecikmeler ve zorlanmalar olacaktır.

İnsanın gelişim dönemlerini birbirinden ayıran yaş sınırları literatürde farklılık göstermektedir. Ancak çok genel olarak bu dönemler, bebeklik, çocuk-

luk, ergenlik, genç yetişkinlik, orta yaş ve yaşlılık dönemi olarak ifade edilebilir.

ÖZÜRLÜLÜK DURUMUNDA GELİŞİM

Daha önce de belirtildiği gibi, özürlü bireylerin gelişimi diğer bireylerin gelişiminden farklı değildir. Ancak, tarihsel olarak özürlü bireyler gelişim literatürünün dışında bırakılmışlardır. Bu literatüre dahil edildiklerinde ise bu “özürlülerin hiçbir şey yapmaya muktedir olmadığı, güçsüz oldukları” bakış açısı tarafından şekillenmiştir. Bu bakış açısına odaklanmak ise hem özürlü bireylerin hem de ailelerinin sorunlar yaşamasına neden olmuştur (8’den Aktaran: 10:63). Özürlü bireylerin gelişim dönemlerinden söz ederken onların içinde yaşadıkları sosyal çevreye ve toplumda özürlülere karşı var olan algılamalara ve bakış açılarına özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu bakış açıları kişinin gelişimini ciddi bir biçimde etkilemektedir.

Özürlü bireylerin gelişim dönemleri Mackelprangs ve Salsgiver (10: 1999) ın yaptıkları çalışma temel alınarak incelenecektir. Bu çalışmada yazarlar gelişim dönemlerini yedi başlık altında ele almışlardır: Doğumdan üç yaşa kadar olan dönem, üç altı yaş arası, altı on iki yaş arası, on iki on sekiz yaş arası, genç yetişkinlik dönemi, orta yaş dönemi ve yaşlılık dönemi. Bu dönemlerin her biri incelenirken, özürlü bireylerin ailelerinin içinde bulunduğu durum ve karşılaştıkları güçlükler de ele alınmaya çalışılacaktır.

Doğumdan 3 Yaşa Kadar

Pek çok özür doğumla birlikte ya da doğumdan hemen sonra ortaya çıkar. Doğumdan itibaren ya da küçük yaşlarda özürlü olan bireyler, yaşamlarının daha sonraki dönemlerinde herhangi bir nedenle özürlü olan bireylerden farklıdırlar. Özürlülük durumu ile erken yaşlarda karşılaşmanın en temel etkisi yetişkin olmadan önce özürlülük durumunun farkına varılmasıdır. Doğumdan itibaren ya da küçük yaşlarda özürlü olan bireylerin yaşama ilişkin ilk deneyimleri özürlülük bakış açısından olacaktır. Aileler doğumdan itibaren özürün farkındadır ve çocukla “özürlü” olarak bütünleşir. Çocuğun ilk hatıraları özürlü bir çocuk olarak algılandığı ve tedavi edilmeye çalışıldığına ilişkin olacaktır. Medikal model yaklaşımı tarafından çok fazla etkilenen aileler çocuklarını yetiştirirken ve ona bakım sağlarken, özürlü olmayan bir çocuktan farklı olarak, tedavi edici bir yaklaşım sergilerler (10: 64).

İlk başlardaki gelişimsel görevler tüm kuramcılar tarafından benzer bir biçimde açıklanmıştır. Buna göre bebekler çevrelerini kontrol edecek fiziksel

ve bilişsel yetenekleri kazanmaya ihtiyaç duyarlar. Örneğin, Freud'un kuramına göre bu dönem oral dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde emme ve yeme, çocuğun zevk aldığı baskın davranışlardır (6: 412). Ancak ağız sadece haz almak için kullanılan bir organ değildir. Aynı zamanda bebeğin çevresini tanımaya yarar. Bu nedenle bebekler genellikle ellerine geçir-dikleri nesnelere ilk iş olarak ağızlarına götürür. Özürlü bebekler ise çevre-lerini kontrol etme ve yönlendirme konusunda daha büyük bir güçlük yaşar-lar. Fiziksel sınırlamalar bunu engelleyebilir. Örneğin CP'li bir çocuğun bir şişeyi kavraması, sallaması ya da açması zor olabilir. Zeka özürlü çocuklar da dil yeteneklerinin gelişmesinde gecikebilir ve zorlanabilirler.

Erikson'un kuramına göre ise, bu dönem temel güven ve güvensizlik dö-nemidir. Erikson'un kabul ettiği güven, yaşamsal bir kişiliğin ve bir kimlik duygusunun temel taşıdır. Ana baba-bebek ilişkisi bebeğin gerek güven gerekse güvensizlik duymasını büyük ölçüde belirler. Güven, anneler ve bebekler arasındaki davranışlarda bir uyum olduğu zaman doğar. Bebek-ler, aç oldukları zaman ağladıklarında kucağa alınıp doyuruldukları zaman, bu tutarlı bir davranış örüntüsü olduğu için güveni öğrenirler. Böylece, her ikisi de kendine ve diğerine güvenir. Anne-bebek arasında karşılıklı beklen-tilerin karşılanmaması durumunda ise güvensizlik doğar. O zaman bebek, ilk çocukluğun gelişim görevlerini yerine getirememiş, gerek kendisiyle ge-rek çevresiyle güvensiz bir ilişki geliştirmiş olur (6: 219). Bazen özürlü bir bebeğin tıbbi tedavi ve ameliyat gibi nedenlerle sık sık hastane ortamında bulunması gerekebilir hatta bazen anneden ayrılarak hastanede kalmak gerekebilir. İşte bu acı dolu deneyimler bebeğin çevrenin güvensiz bir yer olduğunu algılamasına neden olabilir (10: 65).

Erken dönemlerde özürlü olan çocuklar özürlü olmayan çocuklara göre da-ha çok koruyucu tavırlarla karşılaşabilirler. Bazı ebeveynler koruyucu hale gelirler, bazen çocuklarının yaşlarından beklenen gelişimsel ve fiziksel gö-revleri başarıyla gerçekleştiremeyeceklerine inanırlar. Çoğunlukla aileler çocukların bütün gereksinimlerini karşılamakta, onlara bağımsız olmaları için ortam yaratmamaktadırlar (5: 48). Aşırı koruma ve reddetme davranı-şının yanı sıra, gerçeği kabullenemeyen aileler başlangıçta ya daha ileriki yıllarda özürlü bireyden yeteneklerinin üstünde davranışlar bekleme ve çu-cuklarına aşırı yüklenme davranışında bulunabilirler (4: 61). İyi niyetten doğan ve profesyonellerin öğütleriyle gelişen bu düşünceler sonucu çu-cukların yapması gereken/ yapabileceği şeyleri de ebeveynler yapar. Bu ise, çocukların çevrelerini tanımalarını, sorunlarla mücadele etmelerini ve çev-relerini kontrol etmelerini engeller. Bazı çocuklar ise kendilerine özel ya da koruyucu, kısıtlayıcı bir tarzda davranmayan aileler ya da toplumlar içinde

yetişebilirler. Bu durumda çocuklar gelişimsel görevlerini yerine getirmek için desteklenirler ve onların farklılıkları gelişimsel farklılık olarak algılanmayabilir. Bu çocuklar için, özürlerinin farkına varma durumu çevrelerinin genişlemesi sonucunda olabilir. Bazıları okulda ya da toplumda toplumsal ayrımcılıkla ile karşılaştıklarında şaşırabilir (10: 66).

Sağırılık, körlük gibi duyumsal (sensory) özörlere sahip olan çocuklar ve zeka özörlü çocuklar, özörlülerinin durumuna göre bakıma, korumaya, eğitime ihtiyaç duyarlar. İlk üç yıl içinde erken eğitim alan zeka özörlü çocuklar daha sonraki yaşlarda eğitim alan çocuklara göre daha büyük bir ilerleme gösterebilir. Bu nedenle özörlü erken fark edilmesi ve ailenin bu konuda yönlendirilmesi çocuğun daha sonraki gelişiminin daha sağlıklı olması açısından önem taşımaktadır. Erken eğitimin yanında çocuğun ilerideki gelişmesini etkileyecek bir başka önemli faktör de, çocuğun gelişimine yardımcı olacak bazı araçların kullanılmasının sağlanmasıdır. Tekerlekli sandalyeler, işitme cihazları, protezler ve diğer uyum sağlayıcı araçlar bu dönemdeki özörlü çocukların çevrelerini kontrol etmelerinde çok önemlidir.

Geleneksel olarak özörlü çocuklara ilişkin düşük beklenti düzeyine sahip olmak çocukların gelişmesini de sınırlamıştır. Örneğin geçmişte Down Sendromlu bir çocuğa sahip olan ailelere çocuklarını diğer çocuklardan ayırmaları, çevreden soyutlanmış, depo türünde bakım veren kurumlarda eğitilmelerinin gerekli olduğu sürekli söylenirdi. Bakım verme konusunda profesyoneller bile Down Sendromlu çocuğun aile yanında, bireysel çaba ve dikkat sarf ederek bakılmasını doğru bulmuyordu. Bu gün ise bir çok Down Sendromlu çocuk kurumlar yerine evlerde bakılmaktadır. Evlerde ve ailelerle yaşamak özörlü çocuğun daha yakın ilişki kurmasını sağlar ve çevresel uyarıcılar çocuğun gelişmesine yardım eder.

Doğumdan itibaren özörlü olan çocuklar ve onların aileleri çevresel sorunlara karşı, özörlü olmayan çocuklar ve onların ailelerine göre daha hassas ve alıngan olurlar (7'den Aktaran: 10: 67). (2: 272) ailelerin kişilik, aile içi rollerin dağılımı, ekonomik ve sosyal durum gibi çeşitli değişkenler açısından farklı olmalarına rağmen özörlü bir üyeye sahip olma konusunda benzer tepkiler gösterdiğini belirtmiştir. Özörlü bir çocuğa sahip olan aileler yaygın olarak; kızgınlık, büyük bir acı, şok, suçluluk ve utanç duymakta; çocuk yetiştirme, kendini gerçekleştirme gibi konularda eksiklik hissetmektedirler. Ebeveynler bazen çocuklarına nasıl bakacakları ve onu nasıl yetiştireceklerine ilişkin bilgiden ve beceriden yoksun olabilir. Bu nedenle ailenin, özörlü çocuklarının gelişimsel ihtiyaçlarını öğrenmesi, buna ilişkin becerileri geliştirmesi ve eğer varsa çocuğun kullanacağı araçların nasıl kul-

lanılacağını öğrenmesi, çocuğun, başarılı bir biçimde gelişimsel görevlerini yerine getirmesi ve çevresini kontrol etmesi açısından önemlidir (10: 67). Ebeveynlerin ve bakım verenlerin, özürlü çocuklar için gerekli olan ve ulaşılabilecek yasal korumaları ve fırsatları anlamaları da çok önemlidir. Çünkü, yasalar doğumdan itibaren özürlü olan çocuklar ve aileleri için hizmetlere ulaşmak teknolojik anlamda bazı kaynakları kullanmak, tıbbi yardım almak gibi hizmetlere ulaşmak için bir alt yapı sağlar.

3-6 Yaş Dönemi

3 yaşına kadar çocukların sembolik dünya algılamaları hızla artar. Kelimeler, (dil gelişimiyle birlikte) çocukların yaşamlarında dünyayı anlamalarına yardımcı olan birincil sembollerdir. Dil, diğerleri ile iletişimin artmasında bilişsel bir şema sağlar ve daha karmaşık bilişsel süreçlerin gelişmesine yarar. Çocuklar, doğru ve yanlış duyularını/algılamalarını (sense) geliştirmeye başlar ve davranışları diğerlerinin ihtiyaçları ve beklentileri çerçevesinde şekillenir. Sözsüz iletişim ses tonu, yüz ifadeleri ve jestler önemini korumaya devam eder. İlişkilerin odağı, anne/baba, akraba ve yakın çevreden arkadaşlara ve diğerlerine doğru genişler.

Özürlülük, gelişimin bu aşamasında önemli bir etkiye sahip olabilir. Örneğin; dil gelişimi özürlülük durumunda sıklıkla farklılaşır. Zihinsel özürlü çocuklar sözel iletişim yeteneklerinin gelişmesi konusunda gecikmeler yaşayabilir. Belli bir sıra ile gelişen iletişim süreci ve resimleri fark etme, onları anlatma becerisi zeka özürlü çocuklarda normal çocuklara göre daha geç gelişir. Sağır çocuklar iletişime cevap verir fakat duymaya dayalı sözlü iletişime hakim değildirler. Görsel iletişime ve işaret dilinin öğretilmesine küçük yaşlarda başlamak ve buna önem vermek bu çocuklarda dilin gelişmesi konusunda hayati bir öneme sahiptir (13'den Aktaran: 10: 68). Dil idraki (kavrayışı) işitsel olmaktan çok görsel bir biçimde gelişir; dilin rahat bir biçimde açıkça ifade edilmesinde el, sesten daha önemlidir. Çocukların çevreyle artan ilişkileri dünyalarını kontrol etmek için çaba harcamalarına neden olur. Geleneksel gelişimciler bu dönemin kritik bir görevi olarak "konuşma yeteneği" üzerine odaklanırlar. Burada önemli olan dilin ve iletişimin her nasıl yapılsa yapılsın önemli olduğudur.

Çevrenin genişlemesi diğer çocuklar için önemli olduğu kadar özürlü çocuklar için de önemlidir. Özürlü olan ve olmayan diğer bireylerle iletişime girebilme olanakları ve bu sayede yeni deneyimler kazanma da önem taşır. Özürlü çocuklar, diğer bireylerin verdiği tepkiler nedeniyle, "farklı olmak" la nasıl baş edecekleri konusunda zorlanabilirler. Bunun başarılı bir şekilde

gerçekleştirilmesi, özürlü çocukların hayatlarını kontrol etmelerine yardımcı olur. Diğer özürlü bireylerle ilişki kurmak, onların da benzer sosyal deneyimler yaşadığını ve bazı güçlüklerle karşılaştığını görmelerine yardımcı olur. Örneğin; tekerlekli sandalye kullanan bir çocuk özürlü olmayan bir bireyin anlayamayacağı türden sorunları kendisiyle aynı durumda olan bir çocukla daha rahat paylaşır. Akranlarının etkisini ve rol modellerini gören/yaşayan özürlü çocuklar paylaşım ve kültürel gelişim için fırsat bulabilirler. Özürlü olan ve olmayan diğer çocuklarla oyun oynama ve etkileşime girme yaşamın sonraki bölümü için bir katkı sağlar.

Bu dönemde, ebeveynler ve çocuk arasındaki ilişkiler değişir. Bu yaş döneminde çocuk bağımsızlık kazanmaya başlar ve diğerlerinden farklı olduğunun idrakine varır. Özürlü çocuklar, kendilerine bakan kişilerle fiziksel ya da diğer ihtiyaçları nedeniyle çok büyük bir fiziksel yakınlık içinde olmak durumunda kalabilirler. Fakat buna rağmen özürlü çocukların da başarması gereken gelişimsel görevleri vardır. Özürlü çocuklar günlük yaşamı için gerekli olan aktiviteleri yerine getirebilmek için fiziksel desteğe ihtiyaç duyarlar. Normal çocuklar için de bir fiziksel destek gerekebilir ama onlar zaman içinde bunu deneyimleyerek / deneyerek kendi kişisel bakımlarını kontrol edip yönlendirebilirler.

6-12 Yaş Dönemi

Bir çok çocuk için 6-12 yaşları dünyalarının çok genişlediği dönemdir. Okullar ve akranların sayısındaki artış fiziksel ve sosyal dünyalarının sınırlarını genişletir. Sorun çözme becerilerinin artması bu yeni durumla baş etmelerinde önemlidir. Özürlü pek çok çocuk yaşamlarında pek çok insan olmasına alıştırlar, özellikle, profesyonel yardım alma gerekliliği olduğu dönemde. Bu dönemde ise özürlü çocukların da çevreleri değişmeye başlar. Örneğin, okul yaşamına giriş, öğrenci rollerini ve başarılması gereken başka görevleri ortaya çıkarır. Eğitimcilerle ilişkiler yeni deneyimler getirir (10: 69). Eğitimsel çevre, özürlü öğrencilerin ihtiyaç duydukları kaynakları sağlamada ve onların diğerlerinden ayrı tutulmasını engellemede önemli bir yere sahiptir. Öğrenme gücü çeken çocuklar durumlarına göre bireysel eğitim planlarına ihtiyaç duyabilirler. Fiziksel özürlü çocuklar ise bağımlılık içinde olabilirler ancak eğitimdeki eşitlik fırsatları bu bağımlılığı azaltabilir. Özürlü çocuklarla özürlü olmayan çocukların birlikte, bütünleştirilmiş bir tarzda eğitilmelerinde önemli olan şey her iki grup için de bir denge sağlayabilmek ve eğitimin amacından fedakarlık etmemektir. Bu dönem, çok iyi fırsatlar yaratabileceği gibi, potansiyel sorunları da beraberinde getirebilir (10: 69).

Eğer mümkünse zrl çocukların kendileri gibi zrl olan akranları ile anlamlı bir ilişki kurmaları da bu dönemde önemli olan bir başka konudur. Geleneksel olarak okul çağında olan zrl çocuklar bazı deęiŐmeyen kalıp yargıların oluŐturduęu bir kültürle yetiŐirler. nkn bu dönemde düşünce hala katı ve tutucudur. Çocuklar diğerlerinin mesajları nedeniyle kendilerinin istenmediğini düŐünebilir ve bu konuda hassas, alıngan davranabilirler. SosyalleŐme için fırsatlar ve zrl olmayan akranlarla eŐit olduğunu öğrenme bu tür katı ve yanlış algılamaları dağıtmada yardımcı olabilir. Ek olarak, bu tür sosyalleŐme fırsatları, zrl olmayan çocukların zrl olan akranlarını, arkadaŐlarını bir “trajedi” olarak algılamaları yerine özel bir insan olarak algılamalarını sağlar.

Gelişim sürecinin bu döneminde fiziksel zrl bireylerin (toplumun zrl bireye bir Şeyi yapmaya muktedir olmayan, güçsüz biri gibi davranması konusundaki yaygın içselleŐtirme nedeniyle) beden imajları gerçekle uyumlu değildir. zrleri ile ilgili olumsuz mesajlarla yaygın olarak karşılaştıkları için zrl çocuklarda kendilerini zrl olarak algılamama, var olan zrl inkar etme oldukça yaygındır. Örneğin, zrl bir kişi kendini, çocukluğunda hiç zrl olmamıŐ, tekerlekli sandalye kullanmamıŐ olarak hayal edebilir. Bazen kendisini boy aynasında tekerlekli sandalye üzerinde otururken gördüğünde ŐaŐkınlıęa uğrayabilir. zrllkle ilgili olumsuz çaęrıŐımlar onun kendisini zrl olarak görmemesine neden olmuştur. Örneğin kimi zaman, tekerlekli sandalye kullanan çocuklar kendilerini büyük bir koŐucu olarak düŐünebilir. Vücut imajları ile ilgili bazı deneyimler onları Şok edebilir. nkn onların kendi benlik imajları aynalardan yansıdığı gibi değildir. Bu, bu tür çocukların verdiği bir tepkidir. Toplumun yaygın tutumları nedeniyle zrl çocuklar kendilerini istenmeyen ve eksik biri olarak hissederler. Bu fenomen derilerinin rengi yüzünden dıŐlanan çocukların yıkanarak derilerini beyazlatmak ve daha kabul edilebilir olmak istemelerine benzemektedir. Aslında bu tepkiler ırkçı ve dıŐlayıcı bir çevrenin neden olduğu sağlıklı tepkilerdir.

Bu dönemdeki zrl çocuklar için destekleyici evre olanaklarını sağlamak; farklı geçmiŐlerden gelen insanların bir araya gelmeleri ve birbirini etkilemeleri olanağını yaratır. Diğer zrl çocuklarla iletişim kurmak bir oranda kritik de olabilir. Örneğin, sağır insanlar birbirleri ile iletişim kurarken yardımlaŐma kültürü ve dayanıŐma geliştirmişlerdir. Bazıları için ise ilk karŐılaŐmalar özel okullarda, sağır insanlar için eğitim veren yatılı kurumlarda olmaktadır. Bu içerikte yaŐamaları birbirlerinin deneyimlerini paylaŐmaları için de önemlidir. Ancak “zel” programlar kişilerin izole olmalarına, diğer insanlardan ve fırsatlardan ayrılmalarına neden olabilir. Örneğin, fi-

ziksel ve zeka özürlü çocuklar için olan bakım evleri ve kurumları psikiyatrik açıdan özürlü olan kişilerin kaldığı kurumlar kadar kalabalıktır. Oysa günümüzde bu bakımın şekli eski ve izole edici görünmektedir. Bu gün pek çok özürlü çocuk grup evlerinde yaşamakta ve okullarda düzenli olarak eğitim görmektedirler. Geçmişteki bu izole edici bakış, günümüzde bütünlleştirici bakışla yer değiştirmiştir.

Bu dönemde önemli olan bir başka konu ise kişinin özürüllük durumu ile bu yaş döneminde karşılaşmasıdır. Doğuştan itibaren özürlü olan bireyler ve aileleri genellikle bu yaş dönemine gelinceye kadar yaşamlarını organize etmiş ve duruma uyum sağlamıştır. Ancak özür durumunun yaşamın bu döneminde ortaya çıkması muhtemelen çok kafa karıştırıcı olacaktır. Örneğin bazı kas hastalıkları bu yaşa kadar bir belirti vermez. Ancak bu yaşlarda çocuklar kaslarındaki bozukluklar nedeniyle sınırlanabilir ve fiziksel kısıtlanmalar acı verici olabilir. Çocuklar vücutlarındaki değişiklikler nedeniyle kafa karışıklığı ve hayal kırıklığı yaşayabilirler. Aileler ise bu kriz boyunca belirsizlikle yüz yüze kalırlar. Benlik algısı bu yeni özürüllük durumuna göre yeniden düzenlenir. Aile ve sosyal ilişkiler değişir. Çocuk ve aile kederlenip yas tutabilir. Finansal kaynaklar zorlanabilir ve destek sistemleri tükenebilir (14'ten Aktaran: 10: 70).

Bu dönemde özürüllük durumu yaşayan kişiler doğuştan özürlü olan çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal değişiklikler konusundaki deneyimlerini yaşamayacaklardır. Diğer taraftan çocukluk dönemlerinin büyük bölümünü özürlü olmadan geçirdikleri için doğuştan itibaren özürlü olan çocuklara göre başka avantajları vardır. Örneğin, doğumdan itibaren ayrımcı, sınırlayıcı tutumlar ve uygulamalar tarafından sınırlandırılmamışlardır. Bu nedenle önceki kişilik gelişimleri ve benlik algıları pozitifdir. Bu da özürüllük durumu ile başa çıkmalarında onlara destek sağlar (10: 70).

12-18 Yaş Dönemi

Kişisel kimliğin ve hayatın anlamının araştırılması ergenlik döneminin temel taşlarından biridir. Ergen püberte döneminde başlayan fiziksel, duygusal ve sosyal değişikliklerle baş etmek zorundadır. Seksüel gelişim ve duygular bu süreç boyunca gelişir (1'den Aktaran: 10: 70).

Özürlü ergenler de benzer şeyleri yaşarlar. Bu dönemde ergenin yerine getirmek zorunda olduğu gelişimsel görev aileden ayrılmak ve tek başına kendi özel kimliğini, kişiliğini geliştirmektir. Ebeveynlerinin fiziksel bakımına muhtaç olan ergenler bu ayrılma sürecinde zorlanabilir. Bu konu hakkında

Çatışmalar ve ambivalans duygular yaşayabilir. Teknolojik yardımlar ve tutumlar/girişimler bazen ebeveyn ve ergen arasında bağımlılık yaratan fiziksel iletişimi rahatlatabilir. Ebeveynlerin yardımları anlamlı/değerli olabilir fakat genellikle geleneksel bakım rollerini ve ambivalans tepkileri yaratacak içeriktedir (10: 70).

Özürlü ergenler için de kimlik geliştirme bu dönemde başarılması gereken bir görevdir. Bazıları için yaşına uygun eylemlerde bulunmak daha fazla zaman ve çaba gerektirir. Akranlarla süren ilişki ve özürlülerle ilgili rol modelleri, (ki bu rol modelleri daha çok özürlü kişilerin yetenekli olmayan, bir şey yapmaya muktedir olmayan kişiler olduğu yönündeki tasvirle ilgilidir) ve çevrenin değerleri kişinin özürlülük konusunda olumsuz bir benlik imajı geliştirmesine ve utanmasına neden olabilir. Ergenlerle yaşayanların (aileler, akranlar, öğretmenler, danışmanlar) olabilecek bütün kaynakları kullanarak özürlü ergenin kendisi hakkındaki olumsuz bir benlik imajı geliştirmesine ve toplumda özürlülük konusunda var olan olumsuz yargılardan etkilenmemesine çalışmalıdır. Destekleyici bir çevre ve pozitif kimliklerle bu sınırlayıcı çevre ile baş etme konusunda daha donanımlı olunabilir. Olumlu benlik kimliği ergenin, toplumun özürlü ergenlere empoze etmeye çalıştığı yetersizlik ve bir şeyi yapmaya muktedir olmama gibi kalıp yargıların, yanlış ve adaletsiz olduğunu fark etmesine yol açar. Gelecek için eğitim ve iş fırsatları ve olabildiğince çok farklı seçeneğin olması da umut dolu bir geleceğe olan inancı yaratır (10: 71).

Olumlu bir seksüel benlik imajının geliştirilmesi ergenlik döneminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Güzellik ve fiziksel çekiciliğin standartlarının günümüz medyası ve kötüye kullanılan bir kültür tarafından belirlenmesi, tüm ergenler için olduğu gibi özürlü ergenler için de bir sorun oluşturmaktadır. Medyada yer alan bu rol modellerinden ziyade yetişkin rol modelleri daha gerçekçi anlayışlar ve normal seksüel gelişimi kolaylaştıran sosyal fırsatlar yaratabilir. Özürlü bir yetişkinin bulunmadığı ailelerde bu rol modelleri dışarıdan seçilebilir. Ergenler kendilerinin de seksüel başlangıçlar yapabilecekleri, ileride evlenebilecekleri veya yetişkinler gibi uzun süreli ilişkiler yaşayabileceklerini görmelidirler. Seksüaliteden ve ilişki kurmaktan kaçınma ergenlerin aseksüel oldukları mesajını içselleştirmelerine neden olacaktır. Bazı ergenler ise kişisel bakımları için doktorlar, hemşireler, terapistlere ilişkin bağımlılık içeren fiziksel yakınlığa ihtiyaç duyabilirler. Bağımlılık içeren bu ilişkinin artması ergenin seksüel gelişiminin zarar görmesine neden olabilir. Hızla gelişen seksüalite bu insanlarla ilişki sonucunda etkilenbilir ve ergenler romantik ve seksüel duygularını bakım veren kişilere karşı yönlendirebilirler. Eğer bedenleri bakım süreci boyunca diğer insanlar

tarafından araştırılıyorsa (tahlil, terapi vb.) özürlü ergenler bedenlerinin asexual olarak görüldüğünü düşünebilirler (10: 71)

Son olarak, özürlü ergenin seksual konular hakkında bilgi (hem seks hakkında genel bilgi hem de özürlülük durumunda bazı özel uygulamalar hakkındaki bilgi) edinmesi son derece önemlidir. Ayrıca, seksualite ve özürlülük konusundaki grup çalışmaları ve eğitsel programlar pozitif psiko seksual gelişim için yardımcı olur (10: 71). Unutulmamalıdır ki cinsellik, insan doğasının bir parçasıdır. Ve ergenlik dönemi cinselliğin geliştiği/gelişmesi gerektiği bir dönemdir. Bu gelişimin sağlıklı olması ergenin bu konuda yeterince ve doğru bilgilendirilmesi ile yakından ilişkilidir. Bu ihtiyaç sadece özürlü ergenler için değil normal ergenler için de geçerli olan bir ihtiyaçtır. Bazen özürlü bireyler beden imajları nedeniyle cinsellikle ilgili düşüncelerini ve duygularını açıklamakta güçlük çekerler. Oysa araştırmalar, ergenlik ve yetişkinlik döneminde cinselliğin ve cinsellikle ilgili bilgilendirmenin rehabilitasyon sürecinde çok hayati bir rol oynadığını göstermektedir (15: 1)

Ergenlik döneminde özürlü duruma gelen birey, bu durumla baş etmek için sahip olduğu başka mekanizmaları da kullanmalıdır. Çünkü genel olarak kendisi de özürlü olmadan önce özürlülere karşı ön yargılı bir tutum sergilemiştir. Aile bir krizin içine düşebilir. Bazen özürlü duruma gelmeden önceki arkadaşlıklar kaybedilebilir ve kişiler kendilerine uygun akranlar ve aktiviteler bulmakta zorlanabilir. Örneğin duyma yeteneğini kaybeden bir kişi için müzik dinlemek imkansız hale gelebilir ya da fiziksel özürlü duruma gelen bir birey artık spor yapamayabilir. Bir özürlü birlikte kimlik geliştirmek zor olabilir ve kafa karışıklığı yaratabilir. Bu nedenle destekleyici çevrelerin varlığı ergenin gelişimsel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemlidir. Arkadaşlarla ve aileye olan ilişkinin sürdürülmesi, yeni arkadaşlar edinme fırsatları da bu dönemde önem taşıyan bir başka noktadır (10: 71)

Genç Yetişkinlik Dönemi

Özürlülük durumu yetişkinliğe geçen kişiler için yeni değişimleri ve zorlanmaları da beraberinde getirir. Aileler kişi üzerindeki yasal haklarını ve sıklıkla fiziksel kontrol ve sorumluluklarını kaybederler. Bu dönemde aileyle olan yakın ilişkiler değişir ve özel birisiyle sevgiye dayalı birlikteliğe ve aile kurmaya yönelir. Genç yetişkinlerin bu dönemi başarıyla atlatabilmesi, ailelerinin onları bağımsız yaşama ne kadar iyi hazırladıklarına bağlıdır. Özürlü genç yetişkinlerin bakım ihtiyacı sürebilir. Bağımsızlık önemli olmasına rağmen bu bakım ve destek ihtiyacının kim tarafından ve nasıl karşılanacağı bağımsızlık durumunu etkiler. Çok sıklıkla genç yetişkin özürlü bireyler

geniş, büyük kurumlarda, bakım evlerinde bakılmaktadırlar çünkü genellikle ihtiyaçları karşılanacak hizmete her yerde ulaşmamaktadırlar. Sosyal yapılar ve öncelikler genç yetişkin zrl bireyler açısından bağimsız yaşamaya ilişkin destek bulabilmek konusunda özellikle önemlidir. Yatılı kurum bakımının dışında toplumda var olan diğer kaynaklar yetişkin zrl birey için çeşitli yaşam olanaklarının olmasına yol açar. Profesyonel olmayan hizmetler ve bireyleri kontrol etmek için kullanılan farklı amaçlı kaynaklar yetişkin zrl bireylerin bağimsız yaşamalarından çok onların başkaları tarafından kontrol edilmesine ve dolayısıyla yine bağımlı hale gelmelerine neden olur. Örneğin, psikiyatrik zrl bireylerin doğrudan kullanabileceği kaynaklar onları izole etmekte, kişilik kavramlarını algılamalarını bakım veren kişilere bağımlı kılmaktadır. Oysa bunun tersi olan, toplum tarafından sağlanan kaynaklar ve toplumun içinde olma olanakları yetişkin zrl bireye daha fazla seçme şansı tanımakta, kişiye kendi hakkında karar verebilmesi için daha büyük bir olanak ve toplumla bütünleşmesi için daha büyük bir şans verir (10: 71)

Yaşamın bu döneminde insanlar yakın ilişkide olacağı diğer insanları ararlar. Tarihsel olarak zrl bireyler yakın ilişki kurma fırsatlarından uzak tutulmuşlardır. Oysa bir zihinsel zrl birey de yasal bir biçimde evlenmekten mutluluk duyabilir. Bazı zeka zrl bireyler bazen g kullanılarak bazen de kendi bilgileri ve kararları dışında kısırlaştırılır. Kurum bakımı altında yaşayan zrllerin birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olmaları engellenmektedir. Yaşamın bu döneminin başarılı bir biçimde geçirilmesi için yakın ilişkiye girmenin önündeki engeller kaldırılmalıdır. zrl bireylere verilen fırsatlar onların yakın ilişkilere girmelerini arttırır. zrl bireylerin doğru kişiyle ve uygun destekler aracılığıyla evlenmesi, birlikte olması ve hatta ocuk sahibi olması olasıdır (10: 71).

İzolasyonun nlenmesi için genç yetişkin zrllerin uygun kaynaklara sahip olması gerekir. zrl insanlar için çalışma, eğitim, ulaşım ve teknolojik olanaklarının var olması özellikle önemlidir (10: 72). Bu kaynaklar olmadan kişinin kendi hayatı üzerinde kontrol yeteneğinin olması çok zor olabilir. Örneğin zrl kişiler arasındaki işsizlik durumu, bu gün uygulamada olan sosyal yasalar nedeniyle, oldukça yaygın ve önüne geçilmesi zor bir konudur.

zrl bireyler için genç yetişkinlik dönemi, zrllk kültürünün rol modellerini sindirdikleri ve bunlarla gururlandıkları bir dönemdir. Aynı zamanda bu kültürü geliştirir ve biçimlendirirler. Ek olarak onlara verilen fırsatlar ve haklar kişilerin toplumda zrllerin güçsüz olduğuna ilişkin algılamaları ve

olumsuz mitleri dağıtmaya yardım eder. Daha da ötesi bu fırsatlar ve haklar genç yetişkin özürünün ebeveyn olması ve bununla ilgili rol modellerini edinmesi, çocuk yetiştirme konusunda ona yardımcı olur (10: 71).

Yetişkinlik döneminde özürlü olan bireyler genellikle yaşamlarının büyük bir bölümünü yaşamışlardır. Ve zaten kişiliklerini, benlik imajlarını geliştirmişlerdir. Yine de yetişkinlik döneminde özürlü durumuna gelmek kişi için yeni bir durumdur ve bunun da bazı zorlukları vardır. Kişi için yeni olan bu durumda yakın ilişkiler (yeni evlilikler gibi, özellikle de eşlerden birinin özürlü hale gelmesi ile) daha incinebilir bir duruma gelebilir. Bağımsız yaşama merkezleri, profesyonel ve akran destekleri gibi toplumsal destekler kişinin değişen duruma başarılı bir biçimde uyum sağlamasına yardım eder. Bu süreçte özürlü duruma gelmiş genç yetişkinin ailesinin de desteklenmesi önemlidir. Özürlü ve yeni yaşam durumunun sosyal ve kültürel elementlerinin kabul edilmesi bu yaşam döneminin başarıyla geçilmesine yardımcı olabilir (10: 71).

Orta Yaş Dönemi

Orta yaş dönemi ilgilerin ve fırsatların giderek genişlediği bir dönemdir. 40'larında ve 50'lilerinde olan özürlü kişiler aileleri ile ilgili olarak çaba ve enerji sarf etmeye devam etmektedirler fakat ilgi odağı topluma ve diğerlerine doğru genişlemiştir. Nesiller arası mirası, birikimi arttırmak ve topluma katkı vermek bu dönemin özelliklerindedir. Orta yaş dönemine doğru ilerleyen kişiler önceki döneme göre ilgilerini dışa doğru genişletmek konusunda daha kararlıdır (10: 72). Bu nedenle çeşitli derneklere üye olurlar, özürlü haklarını savunup onların geliştirmesi için çaba sarf ederler. Hatta bazen çok etkili ulusal politikaların oluşturulmasında katkıda bulunabilirler. Orta yaş dönemindeki özürlü bireylerin topluma katkıları hangi düzeyde olursa olsun, onlar gelecek nesiller için yaptıkları bu eylem ve girişimlerden büyük doyum sağlarlar. Ek olarak topluma mal olmuş, başarılı özürlü bireyler de toplumdaki özürülük hakkında var olan olumsuz yargıların silinmesinde önemli rol modelleri olurlar. Son olarak özürülük savunucuları, özellikle de kendileri de özürlü iseler, toplumdaki fırsatların ve hakların genişletilmesinde destek verebilirler (12'den Aktaran: 7: 72).

Yaşamlarının bu döneminde özürlü duruma gelen kişiler genellikle özürülük hakkında var olan genel kültürü kimikleştirmezler. Bu anlayış, onların özürülüğün utanç verici ya da trajik bir şey olduğu inancını taşımalarını engeller. Değişikliklerle birlikte yaşamayı öğrenmek ve bu değişiklikleri yaşamla bütünleştirebilmek önemlidir. Özürülük durumundan bir anlam çıkarma

rabilmek ve bunu büyötmek, geliştirmek bütönlöştirme konusunda yardımcı olabilir. Bunu başarmak için benzer özürlü durumları ile yaşamayı başarılı bir biçimde öğrenmiş diğer özürlülerle ilişki kurmak iyi bir fırsat olabilir. İster uzun dönemdir özürlü olsun ister yakın dönemde özürlü duruma gelsin, özürlü insanlar toplum için büyük bir değer taşırlar. Bu dönemdeki olgunluk ve kararlılık toplum için büyük fırsatların yaratılmasına neden olur. Orta yaş dönemindeki özürlü bireylerin çabaları toplumdaki özürlü diğer gruplar için desteğin ve fırsatların artması anlamına gelmektedir (10: 72)

Yaşlılık Dönemi

Özürlü bireylerin oluşturduğu topluluklarda, özürlü olmayan bireyler için kullanılan yaygın bir sınıflandırma vardır: “Geçici Olarak Yetenekli Olan Beden (Temporarily Able Bodied)”. Yaşlılık dönemiyle birlikte pek çok insan farklı nedenlerden dolayı özürlü duruma gelir. Görme, işitme ve fiziksel özürlü oldukça yaygındır. Yeterince uzun yaşayan bir kişi yaşlılık döneminde özürlölüğün bazı biçimlerini yaşar.

Yaşamın ilerleyen dönemlerinde özürlü durumuna gelen kişiler için, özürlölük költüründen etkilenmemiş, böyle bir kimlik oluşturmamış olmalarına rağmen, bu dönemde de destekler ve kaynaklar önem taşımaktadır. Özürlölüğün toplumda muktedir olamamak, yetenekli olamamak olarak algılanması gibi; yaşlılık da toplumda benzer biçimde algılanmaktadır. Hatta bu düşünce ve tutumlar kimi zaman sosyal politikalara da yansımaktadır. Bu dönemde gerekli desteklerden yoksun olmak mutsuzluk ve kaybetmişlik duygusuna yol açmaktadır (10: 72).

Yaşamlarını özürlü olarak geçiren kişiler, daha sonradan özürlü duruma gelen kişilere göre, yaşlılığın getirdiği sorunlara daha hazırlıklı olabilirler. Yaşamlarını özürlü olarak geçiren kişilerin yaşam deneyimleri, ihtiyaçlarını karşılamada sosyal sistemlerle olan ilişkilerinde daha başarılı olmalarını sağlayabilir. Fakat bununla birlikte, uzun dönemli özürlölük nedeniyle daha da artan sorunlar karşısında daha incinebilir olabilirler. Örneğin tekerlekli sandalye kullanan bir kişi uzun zaman bunu kullandığı için kollarında bozulmalar ve güçsüzlük oluşacaktır.

Yaşlılık dönemine giren insanlar için kendi hakkında karar verebilme ve desteklenme önemlidir. Bağımsız olabilmek, fiziksel olarak bakım veren kişilere bağımlı olup olmamak, ego bütönlöşmesinin saplanmasına yardım eder. Diğer yaş dönemlerinde olduğu gibi yaşlılıkta da destekleyici bir çevre önem taşır.

Yaşlılık döneminde özürlü duruma gelen kişiler ve onların ailelerin iyi bir yaşam sürmesi için sosyal politikalar kritik bir önem taşımaktadır. Fiziksel desteğe ihtiyaç duyan bireylerin toplum içinde yaşamasına izin veren politikalar, bakım evlerinde yaşamayı öneren politikalardan daha önemlidir. Bağımsız yaşamı destekleyen politikalar yaşam kalitesini artırır. Fiziksel yardıma ihtiyacı olan kişilere sunulmuş diğer sosyal destekler de (terapiler, gerekli medikal aletler vb.) bağımsızlığı sağlamada çok önemli bir yardımcıdır.

SONUÇ

Görüldüğü gibi özürlü bireylerin gelişimleri temel olarak özürlü olmayan bireylerin gelişimine benzer süreçlerden geçmektedir. Ancak burada önemli olan nokta **destekleyici bir çevrenin** varlığının özürlü bireyin gelişiminde ne kadar hayati bir rol oynadığıdır. Aileden başlamak üzere, arkadaşlar, akrabalar, okul, iş olanakları, toplumda var olan fırsatlar (toplum odaklı bakım modelleri, ulaşım hizmetleri, fiziksel çevrenin düzenlenmesi gibi) hem özürlü bireyler hem de aileleri için son derece önemlidir. Ancak destekleyici çevreleri yaratmak ve sürdürmek kolay bir iş değildir. Öncelikle özürsüzlüğe bakış açısının değişmesi ve gelişmesi ile yakından ilişkilidir. Medikal model anlayışı ile bu çevrelerin genişletilmesi mümkün değildir. Sosyal model özürsüzlük konusunda topluma rol ve sorumluluk verdiği için daha uygun görülmektedir. Ancak bu vizyon değişikliğinin politikalara ve yasalara yansması ile destekleyici çevrelerin genişlemesinden söz edilebilir.

KAYNAKLAR

1. Brooks-Gunn J. E. Reiter. "The Role of Pubertal Processes." **At The Threshold: The Developing Adolescent**. Harvard University Press. Cambridge, 1990.
2. Case, S. "Refocusing on the Parent: What Are the Social Issues of Concern for Parents of Disabled Children?" **Disability & Social Work**, XV, No: 2, 2000: 271-292.
3. Cüceloğlu, Doğan. **İnsan ve Davranışı. Psikolojinin Temel Kavramları**. Remzi Kiatbevi. 4. Basım. Ankara, 1993.
4. Erkan, Gönül. **Ortopedik Özürlü Çocukların Kendini Kabul Düzeyi Üzerine Bir Araştırma** İstanbul, 1990.
5. Demiröz, Filiz. "Görme Özürlü Okullarındaki Sosyal Hizmet Gereksinimi ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi. ", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, Kasım Karataş (Ed.) , Körler Federasyonu Yayını No: 4, Ankara: 2000.

6. Gander, Mary. Harry W. Gardiner. **ocuk ve Ergen Gelişimi**. ev: Prof. Dr. Ali Dönmez, Yrd. Doç. Dr. Nilgün elen, Prof. Dr. Bekir Onur. Yayına Hazırlayan: Bekir Onur. İmge Kitabevi. Ankara: 1993
7. Gallagher, J. D. Beckman, A. Cross. "Families of Handicapped Children: Sources of Stress and its Amelioration". **Exceptional Children**. 50 (1)10-19 1983;
8. Gaylord-Ross, R. Bowder, D. "Functional Assessment: Dynamic and Domain Properties." **Critical Issues in the Lives of People With Severe Disabilities**. (Ed.) L.H. Mayer&L.Brown. Paul H. Brooks. Baltimore, 1991.
9. İçağasioğlu, Arzu. "Zihinsel Özürlüler Özel Rehabilitasyon Merkezleri: Verilen Hizmetler ve Sosyal Hizmet Uygulamaları." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
10. Mackelprng, Romel; Richard Sasgiver. **Disability: A Diversity Model Approach in Human Service Practice**. Brooks/Cole Publishing Company, California, 1999.
11. Onur, Bekir. **Gelişim Psikolojisi. Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm**. İmge Kitabevi. 5. Baskı. Ankara, 2000.
12. Shapiro J. No Pity: **People With Disabilities, Forging A New Civil Rights Movement**. Times Books. New York, 1993.
13. Spencer, P. A. Bodner-Johnson, M. Gutfreund. „Interacting with infants with a hearing loss: What can we learn from mothers who are deaf?" **Journal of Early Intervention** 16,64-78. 1992
14. Valentine, D. P. "Children with Special Needs: Sources of Support and Stress for Families". **Sexuality and Disabilities: A Guide For Human Service Practitioners**. D. Valentine& W Mackelprang (Ed.). Haworth Press. Binghamton,1993.
15. <http://www.betterhealth.vic.gov.au>. "Disability and Sexual Issues" 17. 04. 2004.